Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 21. rujna 2026.
https://doi.org/10.20901/pm.63.3.02

Etički formalizam u hrvatskoj akademskoj zajednici: empirijska analiza institucionalne etike

MARIJA BRAJDIĆ VUKOVIĆ, MAGDA PROFACA
Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

PAVEL GREGORIĆ
Institut za filozofiju, Zagreb

Sažetak

Ovaj rad analizira odnos između formalne etičke infrastrukture i svakodnevnih organizacijskih praksi u hrvatskoj akademskoj zajednici. Polazeći od profesionalne etike kao institucionalnog svojstva akademske zajednice, uvodi pojam etičkog formalizma kojim označava institucionalnu konfiguraciju u kojoj su etičke norme formalno prisutne, ali slabo integrirane u svakodnevne organizacijske prakse i kolektivnu refleksiju. Empirijska analiza temelji se na dvama anketnim istraživanjima provedenima 2024. godine među znanstvenicima na hrvatskim sveučilištima i institutima (objedinjeni uzorak N = 2.011; modul profesionalne etike N = 1.109). Analiza obuhvaća vidljivost i funkcionalnost etičkih tijela, percepciju izvora etičke odgovornosti te distribuciju svakodnevnih i ozbiljnih etičkih povreda, uključujući izazove povezane s generativnom umjetnom inteligencijom. Rezultati pokazuju slabu upoznatost s radom etičkih tijela, ograničenu percepciju njihove funkcionalnosti i snažnu individualizaciju etičke odgovornosti. Nalazi upućuju na institucionalni obrazac u kojem je etika formalno uspostavljena, ali slabo integrirana u svakodnevni akademski rad.

Ključne riječi: etički formalizam, institucionalna etika, akademska etika, istraživački integritet, etička povjerenstva

1. Uvod: između individualne odgovornosti i institucionalne etike

U javnim raspravama o znanstvenoj etici često se polazi od pretpostavke da je etičko ponašanje ponajprije pitanje osobnog integriteta znanstvenika. U hrvatskom se kontekstu pitanje znanstvene etike najčešće pojavljuje u medijski eksponiranim slučajevima plagiranja, sporova oko autorstva ili drugih povreda istraživačkog integri-

teta, uz javne istupe znanstvenika koji su godinama upozoravali na važnost akademskog integriteta.[1] Takve su rasprave pridonijele vidljivosti pojedinačnih slučajeva, ali su istodobno usmjerile pozornost na iznimne povrede, dok su svakodnevni organizacijski uvjeti etičkog djelovanja ostali uglavnom izvan dosega javne rasprave.

Posljedica je paradoksalan institucionalni raspored: etika je snažno moralizirana na razini individualne odgovornosti i povremeno dramatizirana u javnom prostoru, ali istodobno slabo institucionalizirana kao kolektivna praksa unutar samih akademskih organizacija. Suvremeni uvjeti znanstvenog rada, obilježeni snažnim evaluacijskim pritiscima, hijerarhijskim odnosima, nesigurnim oblicima rada te ubrzanom digitalizacijom i primjenom umjetne inteligencije (UI), upućuju na potrebu drukčijeg razumijevanja etike, onoga koje u središte analize stavlja institucije, njihove organizacijske prakse i načine na koje oblikuju mogućnosti etičkog djelovanja.

Iako je tema znanstvene etike u Hrvatskoj razmjerno rijetko sustavno istraživana, postojeća istraživanja dosljedno upozoravaju na jaz između formalno uspostavljenih normi i njihove provedbe u svakodnevnoj praksi. Novija hrvatska literatura o istraživačkom integritetu i institucionalnoj etici najviše se bavila biomedicinskim područjem, no ukupno ukazuje na fragmentiranost sustava etičke regulacije, ograničenu učinkovitost institucionalnih mehanizama, nedostatak sustavne edukacije te nisku razinu povjerenja u etička tijela (Marušić *et al.*, 2011; Pupovac *et al.*, 2017; Hoffman i Miošić, 2017). Istodobno, odnos između formalne etičke infrastrukture i svakodnevnih organizacijskih praksi – odnosno način na koji institucije oblikuju, omogućuju ili ograničavaju etičko djelovanje znanstvenika – ostao je razmjerno slabo istražen.

Polazeći od tog istraživačkog jaza, ovaj rad postavlja sljedeće istraživačko pitanje: kako hrvatske akademske institucije funkcioniraju kao prostor etičkog djelovanja znanstvenika, odnosno u kojoj mjeri pružaju institucionalnu podršku etičkom ponašanju u suvremenim uvjetima znanstvenog rada? Temeljna teza rada jest da se etika u hrvatskoj znanosti dominantno individualizira, dok kolektivna i institucionalna razina ostaju slabo operacionalizirane. Takav raspored odgovornosti proizvodi ono što u ovom radu nazivamo *etičkim formalizmom* – institucionalni aranžman u kojem etičke norme, kodeksi i tijela formalno postoje, ali nisu dovoljno integrirani u svakodnevne organizacijske prakse, zbog čega odgovornost za etičko djelovanje ostaje ponajprije na pojedincima. Posljedica takvog institucionalnog rasporeda nije samo otežano rješavanje svakodnevnih etičkih dilema, nego i slabljenje sposobnosti

[1] Kao najpoznatiji primjeri mogu se izdvojiti dugogodišnji javni istupi akademika Vlatka Silobrčića, koji je kontinuirano upozoravao na stanje akademske etike i odgovornost institucija, te otvorena pisma i javne intervencije prof. dr. Ivana Đikića, zahvaljujući kojima su pojedinačni slučajevi povrede istraživačkog integriteta postali predmet široke javne rasprave.

akademskih institucija da razvijaju zajedničke standarde, uče iz spornih situacija i preuzimaju odgovornost za uvjete znanstvenog rada.

U radu pred čitateljem izloženi su rezultati dosad najopsežnijeg istraživanja institucionalne etike među znanstvenicima u Hrvatskoj. Osim tog empirijskog doprinosa rad sadrži i konceptualni doprinos utoliko što uvodi pojam etičkog formalizma kao analitički okvir za razumijevanje jaza između formalne etičke infrastrukture i njezine stvarne uloge u svakodnevnom funkcioniranju akademskih institucija. Takav analitički okvir trebao bi olakšati sagledavanje postojećeg stanja s etikom u znanosti te promišljanje mjera za njegovo poboljšanje.

Kako bismo odgovorili na postavljeno istraživačko pitanje, koristimo se rezultatima dvaju anketnih istraživanja provedenih 2024. godine među znanstvenicima zaposlenima na visokim učilištima i u znanstvenim institutima u Republici Hrvatskoj. Objedinjeni uzorak obuhvaća 2.011 sudionika iz svih znanstvenih područja i svih glavnih karijernih stupnjeva. Analiza ispituje kako se formalna etička infrastruktura prevodi u svakodnevna iskustva znanstvenika kroz tri međusobno povezane dimenzije: vidljivost i funkcionalnost etičkih tijela, percepciju izvora etičke odgovornosti te svakodnevne etičke izazove u znanstvenom radu. U nastavku najprije razvijamo teorijski okvir etičkog formalizma, zatim analiziramo normativni dizajn institucionalne etike u Hrvatskoj te naposljetku empirijski ispitujemo kako znanstvenici doživljavaju institucionalnu etiku i svakodnevne etičke izazove.

2. Teorijski okvir: profesionalna etika između istraživačkog integriteta, profesije i institucionalnog upravljanja

2.1. Tri tradicije istraživanja profesionalne etike

Tema etike u znanosti posljednjih je desetljeća postala jedno od središnjih područja istraživanja u studijama znanosti, sociologiji profesija i politikama istraživanja. Razvoj međunarodnih politika istraživačkog integriteta, etičkih kodeksa i sustava upravljanja istraživanjem doveo je do opsežne literature koja nastoji objasniti kako osigurati odgovorno provođenje istraživanja i očuvati povjerenje u znanost. Unatoč zajedničkom interesu za etičnost znanstvenog rada ta literatura razvijala se u nekoliko relativno odvojenih istraživačkih tradicija koje različito definiraju izvor etičkih problema i mjesto njihove regulacije.

Jedan dio literature polazi od koncepta istraživačkog integriteta (*research integrity*) te se usredotočuje na profesionalne norme, odgovorno provođenje istraživanja i prevenciju ozbiljnih oblika znanstvenog nepoštenja, poput plagiranja, fabriciranja i falsificiranja podataka (Steneck, 2007; National Research Council, 2009; ALLEA, 2023). U tom se pristupu etički problemi dominantno promatraju kao pitanje profesionalnog ponašanja pojedinih istraživača te razvoja pravila, smjernica

i edukacije kojima se takvo ponašanje nastoji unaprijediti. Noviji radovi pritom proširuju razumijevanje istraživačkog integriteta naglašavajući važnost istraživačke kulture, institucionalne potpore i svakodnevnih istraživačkih praksi za očuvanje odgovornog istraživanja (Simm *et al.*, 2024). Istodobno upozoravaju da se pojmovi istraživačkog integriteta, istraživačke etike i institucionalnog upravljanja istraživanjem (*research governance*) često koriste kao sinonimi premda označavaju različite razine odgovornosti i različite mehanizme regulacije (Kolstoe i Pugh, 2024). U tom okviru istraživački se integritet prvenstveno odnosi na odgovorno provođenje istraživanja i profesionalno ponašanje istraživača, istraživačka etika na etičku prihvatljivost istraživanja, dok se upravljanje istraživanjem odnosi na organizacijske, pravne i administrativne mehanizme kojima se istraživanje omogućuje, nadzire i regulira. Iako su noviji pristupi značajno proširili razumijevanje istraživačkog integriteta prema istraživačkoj kulturi i institucionalnim uvjetima rada, njihovo je primarno polazište i dalje kvaliteta odgovornog provođenja istraživanja.

Druga istraživačka tradicija, koja proizlazi iz sociologije profesija, naglašava da profesionalna etika nije samo skup individualnih moralnih obveza, nego sastavni dio institucionalne infrastrukture profesije. Profesionalna autonomija i društvena legitimnost znanosti ovise o sposobnosti profesije da kolektivno oblikuje, održava i prilagođava standarde prihvatljivog djelovanja (Abbott, 1988; Freidson, 2001). Iz te perspektive etika nije samo pitanje osobnog integriteta, nego i organizacijskih mehanizama koji omogućuju zajedničku regulaciju profesionalnog rada. Suvremene rasprave o profesionalizmu dodatno naglašavaju da profesionalna autonomija nije individualni privilegij, nego kolektivni kapacitet profesije za samoregulaciju, očuvanje stručnih standarda i odgovorno prosuđivanje u odnosu prema društvu (Evetts, 2013; Noordegraaf, 2020). Profesionalna etika tako proizlazi iz profesionalnih zajednica koje razvijaju, prenose i štite zajedničke norme rada, dok slabljenje profesionalne autonomije ujedno narušava mogućnosti etičke samoregulacije znanosti i društvenu legitimnost profesije.

Treći skup radova usmjeren je na institucionalno upravljanje etikom (*ethics governance*), odnosno na organizacijske mehanizme kojima se etička pitanja nastoje anticipirati, standardizirati i nadzirati. Autori koji proučavaju etička povjerenstva, sustave usklađenosti (*compliance*) i upravljanje istraživačkim rizicima pokazuju da suvremena sveučilišta i istraživačke organizacije etiku sve češće organiziraju kroz administrativne procedure, evaluacijske mehanizme i formalne procese odobravanja istraživanja (Stark, 2012; Bushner i Fox, 2020; James, 2020). Recentna literatura pritom pokazuje da se područje institucionalnog upravljanja etikom postupno proširuje s tradicionalnog nadzora pojedinačnih istraživanja na razvoj istraživačke kulture, organizacijskog integriteta i institucionalne odgovornosti za uvjete u kojima se istraživanje provodi (Kolstoe i Pugh, 2024; Simm *et al.*, 2024). Noviji radovi

pritom odgovornost sve više premještaju s razine pojedinačnog istraživača na razinu organizacijskih procesa i institucionalnog okruženja koje oblikuje svakodnevne istraživačke prakse. Istodobno, brojni autori upozoravaju da administrativna formalizacija etike može proizvesti institucionalnu legitimnost i demonstrirati odgovornost prema vanjskim dionicima, ali bez nužnog razvoja svakodnevne etičke refleksije, profesionalnog prosuđivanja ili organizacijskog učenja unutar istraživačkih zajednica (Stark, 2012; James, 2020). Posljedično, etika se može svesti na pitanje proceduralne usklađenosti, dok pitanja profesionalne autonomije, zajedničkog oblikovanja normi i kolektivne odgovornosti znanstvene zajednice ostaju izvan dosega formalnih mehanizama upravljanja.

Iako svaka od tih istraživačkih tradicija rasvjetljava važan aspekt etike u znanosti, one se međusobno razlikuju ponajprije prema tome koga smatraju nositeljem etičke odgovornosti. Literatura o istraživačkom integritetu odgovornost primarno pripisuje pojedinom istraživaču i njegovim profesionalnim postupcima. Sociologija profesija naglašava profesiju kao kolektivnog nositelja normi i autonomije, dok literatura o institucionalnom upravljanju etikom odgovornost analizira kroz organizacijske procedure, regulatorne mehanizme i sustave nadzora. Ono što pritom ostaje relativno slabo razvijeno jest odnos između tih razina, odnosno način na koji se individualna odgovornost, profesionalna samoregulacija i institucionalni aranžmani međusobno podupiru ili potkopavaju u svakodnevnom funkcioniranju akademskih organizacija. U nastavku razvijamo upravo tu perspektivu, polazeći od profesionalne etike kao institucionalnog svojstva akademske zajednice.

2.2. Od profesionalne etike prema institucionalnoj etici

Sociologija profesija već desetljećima upozorava da profesionalna autonomija ne počiva isključivo na stručnom znanju i osobnom integritetu članova profesije, nego i na razvijenim mehanizmima kolektivne samoregulacije. Klasični radovi Eliota Freidsona (2001) pokazuju da profesije svoju društvenu legitimnost crpe upravo iz sposobnosti da same uspostave i održavaju standarde prihvatljive prakse, uključujući etičke norme. Profesionalna etika u tom je smislu neodvojiva od institucionalnih aranžmana koji omogućuju zajedničko definiranje, nadzor i prilagodbu tih standarda.

U tom kontekstu etička povjerenstva, kodeksi i druge institucionalne strukture nisu tek administrativni instrumenti, nego sastavni elementi profesionalne infrastrukture znanosti. Njihova je uloga omogućiti zajedničko oblikovanje normi, raspodjelu odgovornosti i institucionalizaciju etičke refleksije.

Važan doprinos razumijevanju te dinamike dolazi iz radova Laure Stark (2012; 2014), koja opisuje etička povjerenstva kao deklarativna tijela (*declarative bodies*) čije odluke imaju performativni učinak: one ne procjenjuju samo etičku prihvatlji-

vost istraživanja, nego je institucionalno proizvode. Etičnost istraživanja tako nije samo svojstvo istraživanja, nego i rezultat organizacijskog procesa kojim ga institucija priznaje kao legitimno.

Na tu se perspektivu nadovezuju Bushner i Fox (2020), koji pokazuju da su sveučilišni etički odbori sve više integrirani u režime upravljanja reputacijskim i pravnim rizikom, pri čemu etičke procedure funkcioniraju prvenstveno kao mehanizmi administrativne usklađenosti. Dominantni model etičke evaluacije pritom ostaje oblikovan utilitarnim i biomedicinskim okvirima koji se često mehanički primjenjuju na društvene i humanističke znanosti, ograničavajući prostor za kontekstualno etičko prosuđivanje. Posljedica je da etička tijela sve manje djeluju kao mjesta profesionalne refleksije i kolektivnog učenja, a sve više kao instrumenti upravljanja rizikom i proceduralne kontrole. Time postaju istodobno institucionalno moćna i organizacijski slaba: njihove odluke imaju formalni legitimacijski učinak, ali njihov autoritet pritom ostaje primarno vezan uz proceduralnu legitimaciju pojedinačnih istraživanja, a manje uz kontinuiranu etičku refleksiju i razvoj profesionalnih praksi.

Kritičke analize neoliberalnog upravljanja pokazuju da se odgovornost u suvremenim organizacijama postupno premješta s institucija na pojedince. Formalno autonomni subjekti postaju individualno odgovorni za rizike koje ne kontroliraju, dok se organizacijski uvjeti sve manje tematiziraju kao predmet institucionalne odgovornosti (Rose, 1999; Brown, 2015).

Ti obrasci individualizacije odgovornosti dodatno su prepoznati u novijim analizama suvremenog sveučilišta. Istraživanja pokazuju da se etika u kontekstu neoliberalne reorganizacije akademskih institucija sve češće institucionalno oblikuje mehanizmima upravljanja, kontrole i usklađenosti, pri čemu etički postupci funkcioniraju kao instrumenti upravljanja rizikom, a ne kao prostori profesionalne refleksije i kolektivnog učenja (James, 2020; Page, 2025). Takvi režimi etike proizvode znanstvenike kao "moralne subjekte" koji su individualno odgovorni za etičnost svog rada, dok se strukturni uvjeti znanstvenog djelovanja povlače iz fokusa etičke odgovornosti.

Brojna empirijska istraživanja institucionalnih etičkih mehanizama pokazuju da se etika u suvremenim akademskim organizacijama proceduralizira i premješta iz prostora kolektivne deliberacije u administrativne procese usklađenosti i upravljanja rizikom (Haggerty, 2004; Stark, 2012; James, 2020). Istodobno, dio recentne literature upozorava da takvo proceduralizirano shvaćanje etike potiskuje njezinu relacijsku i kolektivnu dimenziju te ograničava mogućnost da etika djeluje kao sastavni dio profesionalne autonomije i javne odgovornosti znanosti (Kara, 2019).

Ograničenja proceduralnog modela etike posebno dolaze do izražaja u literaturi iz područja studija znanosti i tehnologije (STS), koja odgovornu znanost pro-

matra kao trajan proces institucionalne refleksije i pregovaranja o vrijednostima. Autori iz tog područja pritom naglašavaju da odgovorna znanost ne može postojati bez institucionaliziranih prostora za raspravu i pregovaranja o vrijednostima. Sheila Jasanoff (2003; 2016) ističe da se etičke norme ne prenose automatski iz kodeksa u praksu, nego se neprestano oblikuju i preoblikuju kroz institucionalne procedure, organizacijske rutine i javne rasprave. Slično pokazuju i istraživanja odgovorne znanosti i javne participacije koja upozoravaju da formalni mehanizmi uključivanja rijetko stvaraju trajne deliberativne prostore za zajedničko pregovaranje o vrijednostima i odgovornostima (Felt i Fochler, 2010; Owen *et al.*, 2012). Bez takvih procesa etika ostaje apstraktna, depolitizirana i odvojena od stvarnih uvjeta znanstvenog rada.

Rijetkost rasprava o znanstvenoj etici, epistemološkim standardima i društvenoj odgovornosti može se u tom smislu razumjeti kao simptom onoga što Ulrich Beck (1992) naziva organiziranom neodgovornošću (*organized irresponsibility*): odgovornost formalno postoji, ali je raspršena, nejasno locirana i lišena kolektivnog nositelja.

2.3. Hrvatski nacionalni kontekst

Transformacije akademskih institucija u postsocijalističkim društvima pružaju važan komparativni okvir za razumijevanje etike u hrvatskoj znanosti. Istraživanja pokazuju da su sveučilišta u tranzicijskim sustavima istodobno izložena naslijeđenim hijerarhijskim strukturama upravljanja i novim menadžerskim modelima odgovornosti, što može oslabiti institucionalnu kulturu integriteta i otežati kolektivnu regulaciju profesionalnih normi (Denisova-Schmidt, 2020; Stoesz *et al.*, 2019). U takvim kontekstima formalni etički okviri često koegzistiraju s neformalnim praksama i organizacijskim pritiscima koji potiču prilagodbu, šutnju ili normalizaciju problematičnih praksi.

Hrvatska istraživanja dosljedno upućuju na jaz između formalnih etičkih normi i njihove svakodnevne institucionalne primjene. Rani radovi pokazali su da profesionalni etos hrvatskih znanstvenika počiva na istraživačkoj izvrsnosti, autonomiji i odgovornosti prema društvu, ali i da su te vrijednosti obilježene trajnim napetostima između profesionalne autonomije i društvenih očekivanja (Prpić, 1997; 1998; 2005). Kasnija istraživanja upozoravaju na problematične suautorske prakse, ograničeno povjerenje u etička tijela, rijetko prijavljivanje nepravilnosti te na jaz između formalnih etičkih kodeksa i njihove organizacijske primjene, što se povezuje s nedostatnom institucionalnom podrškom i implicitnom individualizacijom odgovornosti (Stojanovski, 2015; Pupovac *et al.*, 2017; Hoffman i Miošić, 2017).

Slične zaključke donosi literatura o medicinskoj etici i istraživačkom integritetu, koja upozorava na fragmentiranost sustava regulacije i ograničene kapacitete

institucionalnih mehanizama za prevenciju i rješavanje etičkih dilema (Marušić *et al.*, 2011). Novija istraživanja dodatno naglašavaju da učinkovite politike istraživačkog integriteta ovise o razvoju organizacijske kulture, edukacije i institucionalne podrške, dok se Hrvatska i dalje ubraja među sustave u kojima su pitanja integriteta dominantno decentralizirana na razinu pojedinačnih institucija, bez snažnijeg nacionalnog koordinacijskog okvira (Roje *et al.*, 2023; Perković Paloš *et al.*, 2024).

Recentni kvalitativni uvidi dodatno pokazuju da znanstvenici pristupaju proučavanju društvene odgovornosti polazeći od disciplinarnih kultura, profesionalnih uloga i refleksije o javnoj ulozi znanosti, ali istodobno rijetko tematiziraju institucije kao nositelje etičke odgovornosti (Brajdić Vuković, 2024). To sugerira da se profesionalna etika u hrvatskoj znanosti dominantno doživljava kao obilježje pojedinaca, dok kolektivna i organizacijska dimenzija ostaju slabije razvijene.

2.4. Etički formalizam kao institucionalni obrazac profesionalne etike

U ovom radu profesionalnu etiku razumijemo kao institucionalno svojstvo akademske zajednice koje nastaje u odnosu između profesionalnih normi, organizacijskih praksi i kolektivne refleksije. Iz te perspektive istraživački integritet predstavlja važnu, ali užu dimenziju profesionalne etike, usmjerenu prvenstveno na odgovorno provođenje istraživanja i objavljivanje rezultata. Profesionalna etika nastaje i održava se tek kada su profesionalne norme, institucionalna infrastruktura i svakodnevne organizacijske prakse međusobno povezane te omogućuju kolektivno oblikovanje, preispitivanje i dijeljenje odgovornosti.

Takvo razumijevanje profesionalne etike pretpostavlja da etičke norme nisu samo svojstvo pojedinaca ni samo rezultat formalne regulacije, nego proizvod odnosa između profesionalnih zajednica i institucija u kojima djeluju. Iz te perspektive razvijamo pojam etičkog formalizma, kojim označavamo institucionalni aranžman u kojem su etičke norme, kodeksi i etička tijela formalno uspostavljeni, ali ostaju slabo integrirani u svakodnevne organizacijske prakse. Posljedica je da se odgovornost postupno premješta na pojedince umjesto da postane predmet kolektivne institucionalne refleksije i organizacijskog učenja. Za razliku od pristupa koji naglasak stavljaju ili na individualni integritet ili na formalnu regulaciju, pojam etičkog formalizma usmjerava analizu na odnos između institucionalnog dizajna i svakodnevnog etičkog djelovanja. Etički formalizam pritom ne označava odsutnost etike, nego specifičan institucionalni način njezine organizacije: etika je formalno prisutna i normativno uređena, ali nije ugrađena u svakodnevne organizacijske prakse preko kojih bi postala zajednički resurs profesionalne autonomije i kolektivne odgovornosti.

3. Normativni i institucionalni okviri znanstvene etike: formalni modeli i njihove granice

Etika u znanosti i visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj normativno je jasno prepoznata kao temeljna vrijednost znanstvenog i nastavnog rada. Krovni zakon koji uređuje to područje, Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (ZVOZD, *NN* 119/22), eksplicitno navodi da se znanstvena i nastavna djelatnost temelje na etičnosti znanstvenika, nastavnika i suradnika te na međusobnom povjerenju i poštovanju dostojanstva svake osobe. Međutim, način na koji se etika operacionalizira u postojećem normativnom okviru otvara pitanje dosega i stvarne funkcije institucionalnih mehanizama etičke regulacije.

U normativnom smislu, etika znanstvenog rada tradicionalno se oslanja na nekoliko komplementarnih pristupa. Deontološki modeli naglašavaju poštovanje pravila, dužnosti i profesionalnih kodeksa, osobito u kontekstu istraživanja s ljudima i životinjama, zaštite podataka, sukoba interesa te znanstvenog integriteta u fazi objavljivanja rezultata. Konsekvencijalistički pristupi etiku povezuju s procjenom rizika, štete i koristi istraživanja, uključujući moguće društvene i okolišne učinke znanstvenog rada. Etika vrlina pak naglašava osobne karakteristike istraživača, poput poštenja, odgovornosti i profesionalnog integriteta.

Premda se međusobno razlikuju, svi se navedeni pristupi razmjerno lako prevode u formalne institucionalne mehanizme: etičke kodekse, etička povjerenstva i druga etička tijela i proceduralne zahtjeve. U hrvatskom zakonodavnom okviru ZVOZD propisuje obvezu osnivanja etičkih povjerenstava na razini visokih učilišta i znanstvenih instituta, kao i donošenje etičkih kodeksa koji definiraju etička načela te postupke sprječavanja i sankcioniranja neetičnog postupanja. Time se uspostavlja formalna infrastruktura etike u znanosti, čija je primarna funkcija normativna i regulatorna.

Međutim, detaljnija analiza zakonskog okvira pokazuje da se institucionalna etička regulacija u praksi prvenstveno povezuje sa stegovnom odgovornošću. ZVOZD predviđa da se odluke etičkih povjerenstava o kršenju etičkog kodeksa dostavljaju čelniku ustanove, koji je dužan postupiti u skladu s pravilnikom o stegovnoj odgovornosti. Time se etika institucionalno pozicionira prvenstveno kao pitanje sankcioniranja povreda, a ne kao kontinuiran proces profesionalne refleksije, edukacije i podrške. Naši nalazi stoga ukazuju na to da ograničena vidljivost etičkih povjerenstava nije prije svega posljedica njihove neučinkovitosti, nego institucionalnog dizajna koji etiku dominantno organizira kao pitanje proceduralne usklađenosti i reakcije na povrede normi. Time se potvrđuju nalazi literature o institucionalnom upravljanju etikom (*ethics governance*) koja upozorava da formalizacija etike ne mora nužno dovesti do razvoja refleksivne etičke kulture (Stark, 2012; Bushner i Fox, 2020). Navedene nalaze dodatno nadograđujemo pokazujući kako takav insti-

tucionalni dizajn oblikuje svakodnevne percepcije znanstvenika. Drugim riječima, etički formalizam nije samo obilježje normativnog sustava, nego i način na koji institucije proizvode očekivanja o tome što etika jest i čemu služi.

Uz to, zakon široko i relativno neprecizno definira nadležnosti etičkih povjerenstava. Zakon im pripisuje odgovornost za etička pitanja u znanstvenom i nastavnom radu, međusobnim odnosima te javnom istupanju zaposlenika, ali bez jasnih smjernica o hijerarhiji, supsidijarnosti i prizivnim instancama između etičkih tijela na različitim razinama. Iako ZVOZD predviđa donošenje "minimalnih etičkih načela" na nacionalnoj razini, koja bi trebala osigurati koordinaciju i zajednički okvir djelovanja, taj podzakonski akt u trenutku pisanja ovog rada još uvijek nije donesen. Posljedica je fragmentiran sustav u kojem etička tijela formalno postoje, ali djeluju bez jasne horizontalne i vertikalne povezanosti.

Normativni i institucionalni okvir znanstvene etike, kako je trenutačno postavljen, ponajprije je usmjeren na regulaciju ozbiljnih etičkih povreda: fabriciranja i falsificiranja podataka (čl. 86, st. 9), plagiranja, neetičnog postupanja s ljudima i životinjama, ozbiljnih sukoba interesa te grubih povreda profesionalnog integriteta u postupcima evaluacije i objavljivanja. Takve povrede relativno su jasno definirane, pravno prepoznatljive i podobne za stegovne postupke.

Međutim, upravo ta orijentacija na formalno sankcioniranje ozbiljnih prijestupa ograničava doseg institucionalne etike u suočavanju sa svakodnevnim organizacijskim i profesionalnim etičkim dilemama u znanstvenom radu. Pitanja autorstva, mentorstva, hijerarhijskih odnosa, prilagodbe evaluacijskim pritiscima, upitnih istraživačkih i publikacijskih praksi ili korištenja novih tehnologija poput generativne umjetne inteligencije teško se uklapaju u postojeće stegovne i proceduralne okvire. Iako su normativno prepoznata kao etički relevantna, ona rijetko ulaze u formalne postupke etičkih povjerenstava te općenito ostaju izvan dosega etičkih tijela, pa posljedično i strukturnih promišljanja.

Iz te perspektive postaje vidljivo da formalni normativni okviri znanstvene etike imaju jasne granice. Oni su nužni za postavljanje minimalnih standarda i zaštitu od najozbiljnijih povreda, ali su nedostatni za regulaciju svakodnevnih etičkih dvojbi koje proizlaze iz suvremenih organizacijskih uvjeta znanstvenog rada, kao i novih izazova koje pred znanstvenike postavljaju nove tehnologije. U takvom se sustavu etika postupno reducira na skup pravila i sankcija, dok odgovornost za prepoznavanje i rješavanje brojnih svakodnevnih etičkih dilema ostaje individualizirana.

Ovo poglavlje stoga ne dovodi u pitanje potrebu za formalnim etičkim normama i institucijama, već ukazuje na strukturni jaz između normativnog dizajna sustava i stvarnih etičkih izazova s kojima se znanstvenici susreću u svakodnevnoj praksi. Upravo taj jaz čini polazište za empirijsku analizu koja slijedi, a koja ispituje kako se etika u hrvatskoj akademskoj zajednici doživljava i prakticira u uvjetima

ograničene institucionalne potpore i dominantno individualizirane odgovornosti. U nastavku stoga ispitujemo u kojoj se mjeri takav normativni dizajn odražava u iskustvima samih znanstvenika te kako oni procjenjuju ulogu institucija u suočavanju sa svakodnevnim etičkim izazovima.

4. Podaci i metodologija

4.1. Izvori podataka

U našoj analizi koristimo se podacima dvaju anketnih istraživanja provedenih u prvoj godini projekta "Društvena odgovornost i profesionalna etika hrvatskih istraživača – RESETH" koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Prvo istraživanje, usmjereno na društvenu odgovornost znanstvenika, provedeno je putem platforme LimeSurvey od lipnja do listopada 2024. godine te je ostvarilo odaziv od 37,8% (RR2), uz sudjelovanje 902 znanstvenika i znanstvenica iz svih šest znanstvenih područja. Drugo istraživanje, posvećeno profesionalnoj etici i profesionalnim vrijednostima u hrvatskoj znanosti, provedeno je u istom razdoblju, također putem platforme LimeSurvey, uz odaziv od 40,3% (RR2) i sudjelovanje 1.109 znanstvenika i znanstvenica. Zbog visokog odaziva ocjenjujemo da su podaci visokokvalitetni (Callegaro *et al.*, 2015).

U oba istraživanja prvih 19 pitanja bilo je identično, što nam je omogućilo spajanje tih dijelova podataka u zajedničku bazu podataka. U prvom dijelu analize fokusiramo se na pitanja o etičkim tijelima i procesima koja su bila zajednička u obama istraživanjima. Zajedno, ta dva istraživanja čine ukupan objedinjeni uzorak od 2.011 sudionika, što predstavlja iznimno snažnu empirijsku osnovu za analizu etičke infrastrukture u hrvatskim akademskim institucijama. U drugom dijelu analize fokusiramo se na nalaze iz istraživanja o profesionalnoj etici i profesionalnim vrijednostima, odnosno isključivo na uzorak tog istraživanja od 1.109 znanstvenika.

Objedinjeni uzorak obuhvaća 2.011 znanstvenika i znanstvenica iz svih šest znanstvenih područja i svih glavnih karijernih stupnjeva. Žene čine 56,1%, a muškarci 43,9% sudionika. U uzorku su zastupljene biomedicinske (15,1%), biotehničke (9,1%), društvene (20,2%), humanističke (12,1%), prirodne (23,5%) i tehničke znanosti (20,0%). Po akademskom statusu, zastupljeni su asistenti (19,9%), viši asistenti (8,1%), docenti/znanstveni suradnici (15,0%), izvanredni profesori/viši znanstveni suradnici (22,6%) te redoviti profesori/znanstveni savjetnici (34,4%).

Ukupno gledano, uzorak daje uravnoteženu i reprezentativnu sliku hrvatske akademske zajednice: uključuje sve znanstvene discipline u reprezentativnim omjerima, relativno ravnomjernu rodnu zastupljenost, također u reprezentativnim omjerima, te širok raspon karijernih stadija, čime omogućuje valjanu usporedbu etičkih, vrijednosnih i organizacijskih aspekata znanstvenog rada u različitim kontekstima.

4.2. Instrumenti

Anketni upitnik konstruiran je za potrebe znanstvenog projekta HRZZ RESETH koji se bavi društvenom i etičkom odgovornošću znanstvenika u Hrvatskoj. Za potrebe ovog rada korištene su različite mjere iz navedenog anketnog upitnika kako bi se opisale tri glavne osi istraživanja – poznavanje i funkcionalnost rada etičkih tijela, kolektivna i individualna etika te rasprave o etici.

Spol je mjeren kao dihotomna varijabla (1 = muškarci, 2 = žene). Disciplinarna pripadnost odnosila se na znanstveno područje u kojem sudionici djeluju te je obuhvaćala šest kategorija: biomedicinske, prirodne, društvene, biotehničke, tehničke i humanističke znanosti. Dalje u tekstu pojam disciplina koristimo kao analitičku skraćenicu za ta znanstvena područja.

Za prvu analitičku os korištene su tri mjere: upoznatost s radom etičkih tijela, zadovoljstvo njihovim radom i procjena njihove funkcionalnosti. Sve su varijable mjerene ordinalnim skalama s pet stupnjeva, pri čemu su više vrijednosti označavale veću upoznatost, zadovoljstvo i procijenjenu funkcionalnost.

Druga analitička os obuhvatila je procjene osobnog utjecaja na etičku kulturu institucije i discipline te procjene institucionalnog i disciplinarnog utjecaja na vlastito (ne)etičko ponašanje. Sve su varijable mjerene četverostupanjskim skalama intenziteta.

Treća analitička os obuhvatila je učestalost rasprava o etici, percepciju ozbiljnih etičkih povreda i svakodnevnih etičkih izazova te uporabu i prihvatljivost generativnih UI alata u znanstvenom radu. Učestalost rasprava mjerena je trostupanjskom skalom, dok su etičke povrede, upitne istraživačke prakse i UI prakse mjerene četverostupanjskim skalama uz dodatnu opciju "nije primjenjivo". Zbog ograničenja prostora u radu prikazane su samo mjere relevantne za analizu, dok je cjelovit instrument dostupan kod autora na zahtjev.

4.3. Analitički pristup

Analiza podataka organizirana je oko triju analitičkih osi: (1) upoznatost i procjena funkcionalnosti etičkih tijela, (2) individualna i kolektivna dimenzija etike te (3) percepcija etičkih povreda i rasprava o etici. Analiza je provedena kombinacijom deskriptivnih statistika, neparametrijskih testova i korelacijskih analiza.

U prvoj analitičkoj osi analizirane su razine upoznatosti s etičkim tijelima, zadovoljstvo njihovim radom i procjena njihove funkcionalnosti na objedinjenom uzorku. Uz deskriptivnu analizu, razlike između muškaraca i žena testirane su testom Mann–Whitney U, dok su disciplinarne razlike analizirane testom Kruskal–Wallis.

Druga analitička os usmjerena je na procjene osobnog utjecaja na etičku kulturu institucije i discipline te na percepciju institucionalnog i disciplinarnog utjecaja

na vlastito (ne)etičko ponašanje. Uz deskriptivnu analizu, razlike po spolu i disciplinama testirane su testovima Mann–Whitney U i Kruskal–Wallis. Povezanosti između osobnog i kolektivnog utjecaja analizirane su Spearmanovim koeficijentom korelacije, dok su razlike između razina utjecaja testirane Friedmanovim testom uz post-hoc Wilcoxonove usporedbe.

Treća analitička os obuhvaća analizu učestalosti rasprava o etici, percepcije najčešćih i najrjeđih etičkih povreda te svakodnevnih etičkih izazova. Dodatno je analizirana uporaba generativnih UI alata, uključujući disciplinarne razlike (χ^2 test), stavove prema tim alatima te učestalost i prihvatljivost pojedinih UI praksi. Povezanost između učestalosti i prihvatljivosti korištenja UI alata testirana je Spearmanovim koeficijentom korelacije.

5. Empirijski nalazi

Empirijski dio rada strukturiran je oko triju analitičkih osi koje zajedno operacionaliziraju središnju tezu o etičkom formalizmu u hrvatskim akademskim institucijama. Cilj ovog poglavlja jest pokazati kako se formalna etička infrastruktura prevodi (ili ne prevodi) u svakodnevne percepcije i prakse znanstvenika.

Analize se temelje na objedinjavanju dvaju anketnih istraživanja u sklopu projekta RESETH te se oslanjaju prvenstveno na deskriptivne pokazatelje, usporedbe po disciplinama i spolu te na ograničen broj jednostavnih modela. Naglasak je na interpretabilnosti i konceptualnoj relevantnosti nalaza, a ne na statističkoj sofisticiranosti.

5.1. OS I: Etička tijela – prisutnost bez integracije

Kako bismo odgovorili na istraživačko pitanje i testirali tezu o prisutnosti etičkog formalizma u hrvatskim akademskim institucijama, najprije smo ispitali razinu upoznatosti znanstvenika s postojanjem i radom etičkih tijela u njihovim matičnim institucijama te procjenu zadovoljstva njihovim radom. Sedam posto sudionika navodi da u njihovoj instituciji etička tijela uopće ne postoje iako njihovu uspostavu ZVOZD (čl. 55) jasno propisuje. Taj nalaz može upućivati na institucionalne nedosljednosti u provedbi zakonskog okvira, ali i na nisku razinu informiranosti znanstvenika o postojanju i radu etičkih tijela u vlastitim institucijama. Više od polovice ispitanika (51%) ističe da etička tijela postoje, ali da s njihovim radom uopće ili uglavnom nisu upoznati, dok 42% sudionika navodi da su uglavnom ili u potpunosti upoznati s njihovim radom. Sukladno tome, 58% sudionika procjenjuje da su nedovoljno upoznati s radom etičkih tijela, a među onima koji su upoznati tek 31% smatra da etička tijela njihove ustanove u većoj mjeri ili u potpunosti pokrivaju potrebe reguliranja etičkih pitanja.

Analiza razlika u sociodemografskim obilježjima pokazuje da spol nije statistički značajna odrednica upoznatosti ni procjene funkcionalnosti etičkih tijela. Ne postoje značajne razlike između znanstvenika i znanstvenica u upoznatosti s etičkim tijelima ($U = 497{,}370$; $p = .141$) ni u procjeni njihove funkcionalnosti među onima koji su s njihovim radom uglavnom ili u potpunosti upoznati ($U = 495{,}979$; $p = .859$). Nasuprot tomu, pripadnost znanstvenoj disciplini pokazuje se statistički značajnom. Utvrđene su značajne razlike između disciplina u upoznatosti s radom etičkih tijela ($H(5) = 263{,}207$; $p < .001$), kao i u procjeni njihove funkcionalnosti ($H(5) = 250{,}318$; $p < .001$). Najvišu razinu upoznatosti i procjene funkcionalnosti bilježe biomedicinske znanosti, slijede društvene, humanističke i biotehničke znanosti, dok prirodne znanosti pokazuju najniže razine upoznatosti i procjene funkcionalnosti etičkih tijela.

Podaci nadalje pokazuju da se o etici najčešće raspravlja u matičnoj znanstvenoj instituciji, a zatim u okviru znanstvenih/stručnih publikacija i na znanstvenim skupovima, dok su strukovna društva rjeđe mjesto rasprave. Ipak, razgovori o etici općenito su rijetki: više od 80% ispitanika navodi da se o etici nikada ili rijetko raspravlja u svim promatranim instancama. Tematski gledano, rasprave se najčešće odnose na mjerila vrednovanja znanstvenog rada (41%) i na odnose s onima koji nisu znanstvenici (25%), dok su rasprave o spoznajnim standardima i kolegijalnim odnosima među rječima.

Taj empirijski obrazac potvrđuje očekivanje da su etička tijela najvidljivija i najintegriranija u disciplinama koje su snažno regulirane međunarodnim etičkim protokolima, osobito u biomedicini, dok su u prirodnim i tehničkim znanostima češće percipirana kao udaljena, formalna ili marginalna. Rodne razlike pritom su minimalne i ne strukturiraju ključne obrasce. Ključni nalaz ove analize jest da etička tijela u hrvatskoj znanosti formalno postoje, ali u većini disciplina ne djeluju kao svakodnevna etička infrastruktura, već kao periferni i slabo vidljivi institucionalni mehanizmi.

5.2. OS II: Individualizacija etičke odgovornosti

Druga analitička os ispituje kako znanstvenici percipiraju izvore etičke odgovornosti te u kojoj mjeri etiku razumiju kao osobnu, a u kojoj kao institucionalno ili disciplinarno oblikovanu praksu. Operacionalizirali smo to kroz četiri procjene: (a) osobni utjecaj ispitanika na etičku kulturu institucije, (b) osobni utjecaj na etičku kulturu discipline, (c) percipirani utjecaj institucijskih kultura i običaja na vlastito (ne)etičko ponašanje te (d) percipirani utjecaj disciplinarnih normi i praksi na vlastito (ne)etičko ponašanje.

Rezultati upućuju na izrazitu slabost pripisivanja kolektivne i organizacijske uzročnosti. Naime, 53% ispitanika procjenjuje da uopće ili uglavnom ne utječu svo-

jom istraživačkom praksom i djelovanjem na etičku kulturu institucije, a 56% procjenjuje da uopće ili uglavnom ne utječu na etičku kulturu discipline. Istodobno, 66% ispitanika smatra da kultura i običaji institucije uopće ili uglavnom ne utječu na njihovo eventualno neetičko ili upitno etičko ponašanje, dok 70% isto smatra za disciplinu/istraživačko područje. Drugim riječima, etika se u percepciji znanstvenika pojavljuje kao područje koje je slabo povezano s kolektivnim i organizacijskim mehanizmima: institucije i discipline rijetko se prepoznaju kao relevantni korektivi ili izvori etičke kulture. Rezultati su prikazani u Tablici 1.

Tablica 1. Percepcija izvora etičke odgovornosti

		N	*(%)*
Prema vašem mišljenju, koliko sami svojom istraživačkom praksom i djelovanjem u instituciji utječete na etičku kulturu svoje institucije?	Uopće ne utječem	106	(11)
	Uglavnom ne utječem	408	(42)
Prema vašem mišljenju, koliko sami svojom istraživačkom praksom i djelovanjem u instituciji utječete na etičku kulturu u svojoj disciplini/ istraživačkom području?	Uopće ne utječem	125	(13)
	Uglavnom ne utječem	427	(44)
Prema vašem mišljenju, koliko kultura i običaji u vašoj instituciji utječu na vaše eventualno neetičko ili upitno etičko ponašanje?	Uopće ne utječu	313	(32)
	Uglavnom ne utječu	332	(34)
Prema vašem mišljenju, koliko kultura i običaji u vašoj disciplini/istraživačkom području utječu na vaše eventualno neetičko ili upitno etičko ponašanje?	Uopće ne utječu	351	(36)
	Uglavnom ne utječu	331	(34)

U procjeni vlastitog utjecaja uočene su male, ali statistički značajne rodne razlike: žene procjenjuju veći osobni utjecaj na etičku kulturu institucije ($U = 127{,}751$; $r = 0{,}075$; $p = .020$) i discipline ($U = 127{,}594$; $r = 0{,}073$; $p = .022$). Također su prisutne disciplinarne razlike: veći osobni utjecaj procjenjuju znanstvenici iz biotehničkih, društvenih i humanističkih disciplina, i na razini institucije ($H(5) = 27{,}082$; $p < .001$) i na razini discipline ($H(5) = 32{,}228$; $p < .001$). Nasuprot tomu, u procjeni utjecaja institucije i discipline na vlastito (ne)etičko ponašanje ne nalazimo statistički značajne rodne ni disciplinarne razlike, što dodatno potvrđuje transdisciplinarnu stabilnost obrasca u kojem se institucije i discipline doživljavaju kao etički "slabo djelotvorne".

Povezanosti između osobnog utjecaja i percipiranih kolektivnih utjecaja postoje, ali su slabe: osobni utjecaj na etičku kulturu institucije slabo korelira s insti-

tucionalnim utjecajem na vlastito neetičko ponašanje ($\rho = .115$; $p < .001$), a osobni utjecaj na etičku kulturu discipline slabo korelira s disciplinarnim utjecajem na vlastito neetičko ponašanje ($\rho = .122$; $p < .001$). To sugerira da manji dio ispitanika prepoznaje uzajamnu dinamiku između osobnog djelovanja i kolektivne etičke kulture, ali taj obrazac nije dominantan.

Testiranje razlika između četiriju navedenih procjena pokazuje statistički značajne razlike ($\chi^2 = 161{,}143$; $p < .001$). Ispitanici dosljedno više ističu vlastiti utjecaj na etičku kulturu institucije i discipline nego što priznaju da institucija i disciplina utječu na njihovo eventualno neetičko ili upitno etičko ponašanje. Takav obrazac pokazuje da se odgovornost za etiku internalizira, dok se institucije i discipline ne percipiraju kao nositelji etičke kulture ni kao relevantan korektiv svakodnevnih praksi, zbog čega se etičko odlučivanje privatizira, a mogućnost kolektivnog učenja ostaje slabo dostupna.

5.3. OS III: Etički izazovi izvan institucionalnog dosega

Treća analitička os usmjerena je na svakodnevne etičke izazove koji se najčešće nalaze izvan fokusa formalnih etičkih procedura. U ovom dijelu empirijski pokazujemo nesrazmjer između onoga što etička tijela tipično reguliraju (pretežno najteže povrede istraživačkog integriteta) i onoga što znanstvenici prepoznaju kao dominantne etičke probleme u praksi.

5.3.1. Ozbiljne povrede istraživačkog integriteta i svakodnevni etički izazovi

Najčešće percipirani etički problemi u hrvatskim akademskim institucijama odnose se na odnose moći i profesionalne prakse u neposrednom radnom okruženju: loše/neodgovorno mentoriranje mladih znanstvenika, neadekvatno pripisivanje (su)autorstva, prilagođavanje interpretacije nalaza dominantnoj teoriji/školi, neobjektivno procjenjivanje znanstvenih ideja i doprinosa drugih istraživača te iskorištavanje rada subordiniranih radnika (Tablica 2).

Tablica 2. Najčešće percipirani etički problemi u znanstvenim institucijama

		N	*(%)*
Loše/neodgovorno mentoriranje mladih znanstvenika	Nijednom	158	(16)
	Rijetko	451	(47)
	Često	231	(24)
	Vrlo često	100	(10)
	Nije primjenjivo	29	(3)

Neadekvatno pripisivanje (su)autorstva	Nijednom	222	(23)
	Rijetko	399	(41)
	Često	203	(21)
	Vrlo često	108	(11)
	Nije primjenjivo	36	(4)
Prilagođavanje interpretacije nalaza dominantnoj teoriji/školi	Nijednom	261	(27)
	Rijetko	341	(35)
	Često	197	(20)
	Vrlo često	46	(4,8)
	Nije primjenjivo	123	(13)
Neobjektivno procjenjivanje znanstvenih ideja i doprinosa drugih istraživača	Nijednom	214	(22)
	Rijetko	446	(46)
	Često	208	(22)
	Vrlo često	49	(5)
	Nije primjenjivo	52	(5)
Iskorištavanje rada subordiniranih radnika	Nijednom	280	(25)
	Rijetko	374	(34)
	Često	177	(16)
	Vrlo često	69	(6)
	Nije primjenjivo	68	(6)

Istodobno, najrjeđe percipirane povrede (između 4% i 11% često i vrlo često) odnose se na klasične oblike znanstvenog nepoštenja i ozbiljne povrede istraživačkog integriteta, poput plagiranja, fabriciranja i falsificiranja podataka, kao i na diskriminaciju studenata te (ne)spremnost na suradnju ovisno o neznanstvenim obilježjima kolega (Tablica 3). Takav obrazac sugerira da se najčešći etički problemi, iz perspektive sudionika, ne koncentriraju oko rijetkih i jasno definiranih prijestupa, nego oko svakodnevnih praksi koje je teško sankcionirati, ali koje snažno strukturiraju akademski rad. Najčešće prakse pritom (između 22% i 34% često i vrlo često) nose obilježja organizacijske kulture i hijerarhijskih odnosa, dok su klasične povrede integriteta relativno rijetke, što je u skladu s nalazima o etičkim sustavima dizajniranim primarno za iznimne slučajeve.

Tablica 3. Najčešće percipirani etički problemi u znanstvenim institucijama

		N	*(%)*
Plagiranje (radova, projektnih prijedloga)	Nijednom	463	(42)
	Rijetko	407	(37)
	Često	42	(4)
	Vrlo često	9	(1)
	Nije primjenjivo	47	(4)
Diskriminacija studenata (spol, nacionalnost, svjetonazor, politička ili vjerska pripadnost)	Nijednom	587	(61)
	Rijetko	266	(28)
	Često	25	(3)
	Vrlo često	7	(1)
	Nije primjenjivo	83	(9)
Falsificiranje podataka i/ili rezultata istraživanja	Nijednom	550	(57)
	Rijetko	303	(31)
	Često	27	(3)
	Vrlo često	11	(1)
	Nije primjenjivo	80	(8)
Fabriciranje podataka i/ili rezultata istraživanja	Nijednom	494	(51)
	Rijetko	326	(34)
	Često	51	(5)
	Vrlo često	16	(2)
	Nije primjenjivo	83	(9)
(Ne)spremnost na suradnju s kolegama ovisno o njihovim neznanstvenim obilježjima (ovisno o nacionalnoj, svjetonazorskoj, političkoj, vjerskoj ili spolnoj pripadnosti)	Nijednom	511	(53)
	Rijetko	292	(30)
	Često	83	(9)
	Vrlo često	23	(2)
	Nije primjenjivo	59	(6)

5.3.2. Svakodnevne etičke dileme i upitne istraživačke prakse u disciplinama

Osim institucionalno lociranih povreda, za ovaj rad bilo je posebno važno analizirati svakodnevne etičke dileme i upitne istraživačke prakse, odnosno obrasce pona-

šanja koji se češće pojavljuju unutar disciplina i istraživačkih područja te su usko povezani s evaluacijskim pritiscima i publikacijskim režimima. Najčešće percipirane prakse (između 35% i 46% često i vrlo često) uključuju: postupanje prema sugestijama recenzenata i urednika čak i kada se s njima ne slaže; definiranje istraživačkog pitanja s obzirom na dostupnost podataka; strateško citiranje radi povećanja izgleda za objavljivanje; maksimiziranje broja publikacija dijeljenjem rezultata na najmanje moguće objavljive dijelove; te dodjeljivanje suautorstva kolegi koji nije radio na radu (Tablica 4).

Tablica 4. Najčešći etički izazovi i upitne istraživačke prakse u disciplinama

		N	*(%)*
Postupanje sukladno sugestijama recenzenata i urednika čak i kad se smatra da nisu u pravu	Nijednom	138	(15)
	Rijetko	336	(36)
	Često	335	(36)
	Vrlo često	90	(10)
	Nije primjenjivo	34	(4)
Definiranje istraživačkog pitanja s obzirom na dostupnost podataka	Nijednom	141	(15)
	Rijetko	269	(29)
	Često	363	(39)
	Vrlo često	70	(8)
	Nije primjenjivo	89	(10)
Strateško citiranje kako bi se povećale šanse za objavljivanje, npr. u svrhu podilaženja urednicima ili mogućim recenzentima	Nijednom	220	(24)
	Rijetko	335	(36)
	Često	265	(28)
	Vrlo često	80	(9)
	Nije primjenjivo	33	(4)
Maksimiziranje broja publikacija na način da se rezultati podijele na najmanje moguće objavljive dijelove	Nijednom	180	(19)
	Rijetko	359	(39)
	Često	282	(30)
	Vrlo često	58	(6)
	Nije primjenjivo	54	(6)

Dodjeljivanje suautorstva kolegi koji nije radio na radu	Nijednom	219	(24)
	Rijetko	363	(39)
	Često	215	(23)
	Vrlo često	113	(12)
	Nije primjenjivo	23	(3)

Rjeđe percipirani izazovi odnose se na otvorena kršenja normi istraživačkog integriteta (npr. kopiranje dijelova tuđeg rada bez citiranja – tek 9% često i vrlo često), ali i na pojedine selektivne citatne strategije (izbjegavanje citiranja radova iz drugih disciplina, radova domaćih kolega ili radova iz nižerangiranih časopisa) te na samoplagiranje (oko 20% često i vrlo često) (Tablica 5). Ti nalazi upućuju na to da se etičke napetosti u praksi ipak češće pojavljuju u području pragmatične prilagodbe evaluacijskim i publikacijskim očekivanjima nego u području otvorenih kršenja temeljnih normi.

Tablica 5. Najrjeđi etički izazovi i upitne istraživačke prakse u disciplinama

		N	*(%)*
Kopiranje dijelova tuđeg rada bez citiranja	Nijednom	364	(39)
	Rijetko	452	(48)
	Često	77	(8)
	Vrlo često	13	(1)
	Nije primjenjivo	28	(3)
Namjerno izbjegavanje citiranja radova iz druge discipline	Nijednom	410	(44)
	Rijetko	359	(39)
	Često	82	(9)
	Vrlo često	17	(2)
	Nije primjenjivo	62	(7)
Kopiranje iz vlastitih prethodnih radova bez odgovarajućih referenci	Nijednom	329	(35)
	Rijetko	391	(42)
	Često	146	(16)
	Vrlo često	38	(4)
	Nije primjenjivo	30	(3)

Izostanak citiranja relevantnih radova domaćih kolega	Nijednom	290	(31)
	Rijetko	402	(43)
	Često	167	(18)
	Vrlo često	36	(4)
	Nije primjenjivo	39	(4)
Izostanak citiranja radova objavljenih u nižerangiranim časopisima	Nijednom	278	(30)
	Rijetko	400	(43)
	Često	183	(20)
	Vrlo često	35	(4)
	Nije primjenjivo	36	(4)

5.3.3. Umjetna inteligencija kao novi etički izazov i indikator institucionalne sporosti

U kontekstu suvremenih etičkih izazova, uporaba generativne umjetne inteligencije predstavlja posebno relevantno područje jer se radi o praksi koja se brzo širi, a institucionalne smjernice i standardi tek se uspostavljaju. U našem uzorku, 63% sudionika navodi da se ne koristi UI alatima u svom znanstvenom poslu, dok 37% navodi da se njima koristi (Tablica 6). Istodobno, 75% ispitanika smatra da UI alati mijenjaju način na koji rade, a 44% očekuje da će se njima u budućnosti koristiti više (Tablica 7). Takva kombinacija nalaza sugerira ranu fazu difuzije: konkretna uporaba još nije dominantna, ali se transformativni potencijal tehnologije široko prepoznaje.

Tablica 6. Korištenje alata umjetne inteligencije

		N	*(%)*
Koristite li se alatima generativne umjetne inteligencije (kao što je ChatGPT) u svom znanstvenom radu?	Ne	572	(63)
	Da	338	(37)
Mijenjaju li generativni alati umjetne inteligencije način na koji radite?	Ne	230	(25)
	Da	677	(75)

Tablica 7. Korištenje alata umjetne inteligencije u budućnosti

		N	*(%)*
Mislite li da ćete vi osobno alate temeljene na generativnoj umjetnoj inteligenciji više ili manje koristiti u budućnosti?	Manje	308	(34)
	Podjednako	204	(23)
	Više	396	(44)

Povezanost između korištenja UI alata i disciplinarne pripadnosti jest statistički značajna, ali slaba ($\chi^2 = 32{,}403$; $p < .001$; $V = 0{,}189$). Najmanju uporabu bilježe biotehničke i humanističke znanosti, dok su društvene i tehničke znanosti među najintenzivnijim korisnicima. Dodatno, utvrđena je slaba povezanost između discipline i procjene da UI alati mijenjaju način rada ($\chi^2 = 16{,}841$; $p = .005$; $V = 0{,}136$), kao i između discipline i očekivanja o budućem korištenju ($\chi^2 = 47{,}561$; $p < .001$; $V = 0{,}162$), pri čemu veći porast očekuju prirodne i biotehničke znanosti.

Stavovi o UI alatima ukazuju na ambivalentan, ali pragmatičan odnos. Većina sudionika slaže se da je važno razvijati kompetencije razumijevanja UI alata i koristiti ih na etičan način (čak 93%) te da UI može biti korisna u znanstvenom radu (75%); istodobno se izražava zabrinutost da UI može dodatno pojačati hiperprodukciju radova (73%), a u nekom dijelu i negativno utjecati na kognitivne sposobnosti znanstvenika (49%) (Tablica 8).

Tablica 8. Stavovi znanstvenika o alatima umjetne inteligencije

		N	*(%)*
Važno je da budući naraštaji znanstvenika budu vješti u razumijevanju različitih mogućnosti UI i da budu osposobljeni raditi s njome na etičan način	Uopće se ne slažem	9	(1)
	Uglavnom se ne slažem	54	(6)
	Uglavnom se slažem	339	(38)
	U potpunosti se slažem	501	(56)
Kada se koristi na etičan način, UI je vrlo korisna u mojoj disciplini/području bavljenja	Uopće se ne slažem	41	(5)
	Uglavnom se ne slažem	182	(20)
	Uglavnom se slažem	436	(48)
	U potpunosti se slažem	244	(27)
Brinem da će se UI vidjeti kao način da se uštede novac i vrijeme, što će dodatno povećati hiperprodukciju radova u znanosti	Uopće se ne slažem	43	(5)
	Uglavnom se ne slažem	197	(22)
	Uglavnom se slažem	495	(55)
	U potpunosti se slažem	167	(19)
UI je vrlo korisna u smanjivanju nekreativnih repetitivnih poslova u znanosti	Uopće se ne slažem	53	(6)
	Uglavnom se ne slažem	198	(22)
	Uglavnom se slažem	488	(54)
	U potpunosti se slažem	164	(18)
UI dugoročno loše utječe na kognitivne sposobnosti znanstvenika	Uopće se ne slažem	100	(11)
	Uglavnom se ne slažem	357	(40)
	Uglavnom se slažem	348	(38)
	U potpunosti se slažem	99	(11)

5.3.4. Dodatna granularnost: učestalost i prihvatljivost konkretnih UI praksi

Uz opće pokazatelje korištenja i stavova, dodatna analiza pojedinih funkcija UI alata sugerira da se umjetna inteligencija u hrvatskoj znanosti trenutačno koristi primarno u tehnički "lakšim" i pomoćnim zadacima. Najčešća primjena odnosi se na jezičnu i stilsku doradu znanstvenih radova (prosječno M ≈ 2,0), s izraženijim korištenjem u društvenim i tehničkim znanostima (M = 2,25) te prirodnim znanostima (M = 2,07), dok humanističke znanosti bilježe najniže vrijednosti (M = 1,60). Ostale primjene znatno su rjeđe: sažimanje većih količina podataka bilježi niske prosjeke (M ≈ 1,23–1,48), a "epistemički osjetljivije" funkcije, poput postavljanja hipoteza ili izvođenja zaključaka na temelju podataka, ostaju marginalne (M ≈ 1,1–1,2). Najrjeđe se uporaba UI alata prijavljuje za tzv. "salami slicing" (M ≈ 1,06) (Tablica 9).

Tablica 9. Učestalost konkretnih UI praksi

	M
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za jezičnu i stilsku doradu znanstvenih radova	2,04
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za sažimanje velikog broja podataka brzinom koja je istraživačkom timu nezamisliva	1,39
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za dijeljenje jednog rada na veći broj objavljivih publikacija	1,06
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za postavljanje istraživačkih hipoteza sintezom podataka i teorijskih pristupa	1,13

Procjene prihvatljivosti UI praksi dodatno potvrđuju pragmatičnu granicu: tehničke i pomoćne primjene percipiraju se kao uglavnom prihvatljive, dok se primjene koje zadiru u autorsku i spoznajnu odgovornost procjenjuju restriktivnije. Najvišu prihvatljivost ima jezična i stilska dorada (M ≈ 3,1), dok su niže vrijednosti zabilježene za formuliranje hipoteza i za dijeljenje jednog rada na više publikacija (prosjeci približno između 1,7 i 1,9, ovisno o praksi). U cjelini, UI se percipira kao koristan instrument podrške istraživanju, ali ne i kao nositelj znanstvene spoznaje ili generator teorijskih ideja (Tablica 10).

Tablica 10. Prihvatljivost konkretnih UI praksi

	M
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za jezičnu i stilsku doradu znanstvenih radova	3,12
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za sažimanje velikog broja podataka brzinom koja je istraživačkom timu nezamisliva	2,78
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za dijeljenje jednog rada na veći broj objavljivih publikacija	1,74
Korištenje alata utemeljenih na umjetnoj inteligenciji za postavljanje istraživačkih hipoteza sintezom podataka i teorijskih pristupa	1,88

Naposljetku, između učestalosti i prihvatljivosti UI praksi utvrđene su pozitivne povezanosti, od umjerenih do jakih. Najjača korelacija zabilježena je za jezičnu i stilsku doradu ($\rho = 0{,}570$; $p < .001$), a slabije, ali statistički značajne povezanosti utvrđene su i za druge prakse (npr. sažimanje podataka, "salami slicing", postavljanje hipoteza). Taj obrazac upućuje na očekivanu dinamiku: prakse koje se percipiraju prihvatljivijima češće se i koriste.

U cjelini, OS III pokazuje jasnu asimetriju: ozbiljne povrede istraživačkog integriteta relativno su rijetke, dok su svakodnevni organizacijski i istraživački etički izazovi znatno rašireniji i u većoj mjeri normalizirani. Posebno se ističe uloga evaluacijskih pritisaka, hijerarhijskih odnosa i publikacijske kulture u proizvodnji etičkih kompromisa. U tom smislu, najčešće etičke dileme nalaze se izvan institucionalnog dosega formalne etike, a rijetkost rasprava o etici dodatno produbljuje etički formalizam.

6. Rasprava: kako funkcionira etički formalizam

Empirijski nalazi potvrđuju da profesionalna etika nije svojstvo pojedinačnih istraživača ni formalnih procedura, nego institucionalni učinak odnosa između organizacijskih struktura, profesionalnih normi i kolektivne refleksije. Teorijski okvir pokazuje da etika u profesionalnim poljima ne može biti reducirana na individualnu vrlinu, već zahtijeva kolektivne i institucionalne nositelje. Normativna analiza zakonskog okvira dodatno ukazuje na to da je etika u hrvatskom sustavu formalno priznata, ali operacionalizirana kroz uske, proceduralne i stegovne mehanizme. Empirijski nalazi pak jasno pokazuju kako se takav dizajn reflektira u percepcijama znanstvenika i u njihovim svakodnevnim praksama. Rasprava koja slijedi pokazuje da ta tri analitička sloja ne predstavljaju odvojene razine analize, nego zajedno

objašnjavaju nastanak institucionalnog obrasca koji u ovom radu nazivamo etičkim formalizmom.

Ta trostruka perspektiva omogućuje razumijevanje etike ne kao apstraktnog skupa načela, nego kao organizacijskog učinka. Etika se ne "gubi" u praksi, već se preoblikuje u skladu s institucionalnim aranžmanima koji privilegiraju formalnu usklađenost nad kolektivnom refleksijom. U tom smislu, razlika između normi i prakse ne proizlazi iz njihove neusklađenosti, nego iz činjenice da se etika institucionalno proizvodi procedurama koje imaju slab kapacitet za refleksiju i učenje. Drugim riječima, institucionalni problem nije u tome da etika ne postoji, nego u tome što se ona organizira na način koji ograničava njezinu kolektivnu i razvojnu funkciju.

Prva analitička os pokazuje kako institucionalni dizajn proizvodi specifičan oblik etike. Empirijski nalazi pokazuju da etička tijela u većini disciplina ne funkcioniraju kao vidljivi i aktivni čimbenici etičke kulture. Iako formalno postoje, njihova je uloga u svakodnevnom znanstvenom radu ograničena, a znanstvenici ih rijetko percipiraju kao mjesta podrške, savjetovanja ili zajedničkog promišljanja etičkih dvojbi. Time etika prestaje biti mehanizam kojim znanstvena zajednica zajednički promišlja i unapređuje vlastite profesionalne standarde te postaje prije svega sredstvo upravljanja rizicima i odgovornošću pojedinaca.

Taj nalaz može se dodatno rasvijetliti pojmom deklarativnih tijela (Stark, 2012; 2014), koji opisuje institucionalna tijela čije odluke imaju performativni učinak: one ne procjenjuju postojeću etičnost, nego je formalizacijom minimalno podržavaju. U tom smislu, etička povjerenstva ne djeluju kao stvarni nositelji etičke kulture, nego kao proceduralni akteri koji u ograničenom trenutku dodjeljuju status "etički prihvatljivog" ili "neprihvatljivog". Takav dizajn omogućuje institucijama da formalno ispune zakonom propisane etičke obveze, ali ograničava razvoj trajne refleksivne prakse, pa se autoritet etičkih tijela iscrpljuje u formaliziranoj funkciji bez prelijevanja u svakodnevne znanstvene prakse.

Taj nalaz dobiva dodatnu težinu kada se poveže s normativnom analizom zakonskog okvira koji etiku prvenstveno povezuje sa stegovnom odgovornošću i sankcioniranjem povreda. U takvom sustavu etička su tijela institucionalno dizajnirana kao reaktivni i administrativni mehanizmi, a ne kao prostori učenja, rasprave i izgradnje zajedničkih standarda. Time se etika premješta iz sfere profesionalne kulture u sferu formalne kontrole, što dodatno smanjuje njezinu svakodnevnu relevantnost.

Druga analitička os pokazuje kako isti institucionalni dizajn proizvodi individualizaciju odgovornosti. Vlastiti integritet, individualne odluke i osobne vrijednosti prepoznaju se kao glavni izvori etičnosti, dok se institucije i discipline rijetko doživljavaju kao aktivni korektivi ponašanja. Taj obrazac prisutan je u svim znanstvenim područjima, uključujući ona s razvijenom etičkom regulacijom.

U teorijskom smislu taj nalaz upućuje na proces individualizacije etike, karakterističan za suvremene organizacijske kontekste. Etika se internalizira kao osobna obveza, dok se strukturni uvjeti rada – evaluacijski pritisci, hijerarhije, nesigurnost – rijetko tematiziraju kao etički relevantni. Posljedica je moralna preopterećenost pojedinaca, koji su istodobno pozvani na visoke etičke standarde i lišeni institucionalne potpore u suočavanju sa svakodnevnim dilemama. Takav obrazac također pokazuje da individualizacija etike ne proizlazi nužno iz snažne profesionalne autonomije, nego može predstavljati posljedicu slabe institucionalne artikulacije kolektivne odgovornosti. Time se odgovornost ne raspoređuje između pojedinaca i institucija, nego se gotovo u cijelosti internalizira. Naši nalazi stoga nadopunjuju literaturu o profesionalnoj etici koja naglašava važnost profesionalnih zajednica kao nositelja normi (Abbott, 1988; Freidson, 2001), pokazujući da u uvjetima slabe institucionalne potpore upravo izostanak kolektivnih mehanizama postaje važan izvor moralnog opterećenja znanstvenika.

Individualizacija etike ne znači veću autonomiju znanstvenika, nego često suprotno: etičke dileme premještaju se u privatnu sferu, bez kolektivnih kriterija i institucionalne potpore, čime se povećava moralni i afektivni teret pojedinaca, dok se mogućnost kolektivnog učenja i promjene institucionalnih uvjeta koji te dileme proizvode istodobno smanjuje.

Treća analitička os pokazuje kako isti institucionalni dizajn ograničava organizacijsko učenje. Upitne svakodnevne istraživačke prakse, problemi autorstva, prilagodbe evaluacijskim zahtjevima te uporaba umjetne inteligencije u znanstvenom radu pojavljuju se kao etički izazovi koji su široko rasprostranjeni, ali slabo regulirani. Za razliku od ozbiljnih povreda etike, te prakse rijetko ulaze u fokus etičkih povjerenstava iako snažno oblikuju svakodnevni znanstveni rad.

Posebno je indikativan slučaj umjetne inteligencije, koji funkcionira kao svojevrsni stres-test institucionalne etike. Dok individualne prakse i percepcije etičkih rizika već postoje, institucionalne smjernice i mehanizmi za njihovu evaluaciju uglavnom izostaju ili kasne. Time se potvrđuje širi obrazac u kojem institucije reagiraju sporo i selektivno, dok se etičko snalaženje prepušta pojedincima. Umjetna inteligencija u tom smislu nije središnji predmet ovog rada, nego tek ilustrativan primjer šire institucionalne dinamike. Brzina kojom nove tehnologije mijenjaju istraživačke i publikacijske prakse pokazuje da etički sustavi usmjereni prvenstveno na sankcioniranje jasno definiranih povreda teško odgovaraju na etička pitanja koja nastaju postupno, transformacijom svakodnevnih profesionalnih praksi. Umjetna inteligencija tako funkcionira kao empirijski indikator ograničenja formalističkog modela institucionalne etike. Iz perspektive organizacijskog učenja problem nije samo u tome što institucije kasne za tehnološkim promjenama, nego u tome što nedostaju mehanizmi kroz koje bi se pojedinačna iskustva i kolektivna promišljanja

pretakala u zajedničke profesionalne standarde. Etičke dileme ostaju privatna odgovornost istraživača umjesto da postanu povod za prilagodbu institucionalnih praksi.

Na temelju integracije teorijskih, normativnih i empirijskih uvida etički formalizam može se preciznije označiti kao nepovoljan institucionalni učinak, a ne kao moralni deficit akademske zajednice. Etika u hrvatskoj znanosti nije odsutna; ona je normativno naglašena i individualno internalizirana, ali kolektivno slabo organizirana i institucionalno nedovoljno podržana.

Na temelju integracije teorijskih, normativnih i empirijskih uvida etički formalizam može se odrediti kao institucionalna konfiguracija u kojoj je etika istodobno formalizirana, individualizirana i depolitizirana. On ne označava odsutnost etičkih normi ili institucija, nego način njihove organizacije: formalna infrastruktura postoji i obavlja proceduralne i stegovne funkcije, dok se svakodnevna etička odgovornost dominantno prebacuje na pojedince, bez razvoja kolektivnih i refleksivnih mehanizama. Upravo se po tome razlikuje od pristupa koji kvalitetu institucionalne etike procjenjuju prvenstveno prema postojanju etičkih kodeksa ili povjerenstava. Naši nalazi ukazuju na to da je analitički važnije pitanje kako institucije organiziraju etiku i kakvu ulogu pritom dodjeljuju različitim akterima. U tom smislu pojam etičkog formalizma može biti koristan i za analizu drugih akademskih sustava u kojima razvoj formalnih mehanizama nije bio praćen razvojem refleksivne etičke kulture.

Nalaze ovoga istraživanja valja tumačiti uz nekoliko metodoloških ograničenja. Analiza se temelji na percepcijama znanstvenika, a ne na izravnom promatranju rada etičkih povjerenstava, analizi njihovih odluka ili detaljnim studijama konkretnih etičkih slučajeva. Buduća istraživanja mogla bi stoga povezati perspektivu znanstvenika s analizom institucionalnih praksi i procesa odlučivanja unutar etičkih tijela te usporediti različite modele institucionalnog upravljanja etikom u nacionalnom i međunarodnom kontekstu. Takav bi pristup omogućio detaljnije razumijevanje načina na koji se etički formalizam reproducira ili nadilazi u svakodnevnom radu akademskih institucija.

7. Zaključak: prema kolektivnoj i institucionalnoj etici

Ovaj rad polazi od pretpostavke da se etika u znanosti i visokom obrazovanju ne može svesti na individualni integritet ili osobnu savjesnost znanstvenika, nego predstavlja kolektivnu dimenziju akademskog rada. Povezujući teorijski okvir profesionalne etike, normativnu analizu institucionalnog okvira i empirijske nalaze o percepcijama znanstvenika u Hrvatskoj, pokazali smo da između formalne etičke infrastrukture i svakodnevnog etičkog djelovanja postoji strukturni jaz. Etička tijela formalno postoje i obavljaju važne proceduralne funkcije, ali rijetko djeluju kao nositelji profesionalne refleksije, organizacijskog učenja i razvoja zajedničkih standarda. Istodobno, etička se odgovornost dominantno internalizira kao osobna obve-

za znanstvenika, dok se institucije i discipline rijetko percipiraju kao aktivni nositelji etičkog djelovanja.

Takvi obrasci posebno dolaze do izražaja u suočavanju sa suvremenim etičkim izazovima, poput autorstva, mentorstva, evaluacijskih pritisaka ili uporabe umjetne inteligencije, koji zahtijevaju kontinuirano profesionalno prosuđivanje i institucionalno učenje, a ne samo sankcioniranje jasno definiranih povreda istraživačkog integriteta. Time se potvrđuje središnja teza rada da problem nije odsutnost etike ili formalnih institucija, nego način njihove organizacije.

Pojmom etičkog formalizma označavamo upravo takvu institucionalnu konfiguraciju u kojoj je etika formalno razvijena, ali slabo integrirana u svakodnevne organizacijske prakse. U takvim okolnostima odgovornost se individualizira, dok kolektivni mehanizmi refleksije, učenja, zajedničkog promišljanja i oblikovanja profesionalnih normi ostaju nedovoljno razvijeni. Nasuprot takvom razumijevanju profesionalne etike kao svojstva pojedinačnih istraživača ili kao skupa formalnih procedura, smatramo da je profesionalnu etiku važno razumjeti i kao institucionalno svojstvo akademske zajednice koje nastaje u odnosu između profesionalnih normi, organizacijskih praksi i kolektivne refleksije. Iz te perspektive etički formalizam ne predstavlja samo obilježje hrvatskog sustava, nego analitički okvir za razumijevanje načina na koji suvremene akademske institucije organiziraju etiku i raspoređuju odgovornost, pri čemu se profesionalna etika pokazuje ne samo kao pitanje individualnog integriteta nego i kao pitanje institucionalnog kapaciteta akademskih zajednica da kolektivno oblikuju, preispituju i razvijaju vlastite norme.

LITERATURA

Abbott, A. (1988) *The system of professions*. Chicago: University of Chicago Press.

ALLEA (2023) *The European Code of Conduct for Research Integrity*. Revised Edition. Berlin: All European Academies.

Beck, U. (1992) *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publications.

Brajdić Vuković, M. (2024) "Sraz struke, politike i javnosti: pogled biomedicinske i zdravstvene struke na krizu izazvanu pandemijom bolesti COVID-19", *Politička misao*, 61 (1), str. 90-115.

Brown, W. (2015) *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. New York: Zone Books.

Bushner, A. i Fox, M. F. (2020) "Research ethics review as governance: Problematizing the biomedical model for the social sciences and humanities", *Research Ethics*, 16 (3-4), str. 1-16.

Callegaro, M., Lozar Manfreda, K. i Vehovar, V. (2015) *Web survey methodology*. London: Sage Publications.

Denisova-Schmidt, E. (2020) *Corruption in Higher Education – Global Challenges and Responses.* Rotterdam: Sense publishers.

Evetts, J. (2013) "Professionalism: Value and ideology", *Current Sociology*, 61 (5-6), str. 778-796.

Felt, U. i Fochler, M. (2010) "Machineries for making publics: Inscribing and de-scribing publics in public engagement", *Minerva*, 48 (3), str. 219-238.

Freidson, E. (2001) *Professionalism: The third logic*. Chicago: University of Chicago Press.

Haggerty, K. D. (2004) "Ethics creep: Governing social science research in the name of ethics", *Qualitative Sociology*, 27 (4), str. 391-414.

Hoffman, D. i Miošić, N. (2017) *(Samo)regulacija etike u znanosti i visokom obrazovanju u Hrvatskoj: definicija problema i preporuke za unaprjeđenje prakse*. Zagreb: Gong. Dostupno na: https://oz.goo.hr/wp-content/uploads/2017/10/2017_SAMOREGULACIJA-ETIKE-U-ZNANOSTI.pdf (pristupljeno: 7. srpnja 2026.).

James, F. (2020) "Ethics review, neoliberal governmentality and the activation of moral subjects", *Educational Philosophy and Theory*, 53 (5), str. 548-558.

Jasanoff, S. (2003) "Technologies of humility: Citizen participation in governing science", *Minerva*, 41 (3), str. 223-244.

Jasanoff, S. (2016) *The ethics of invention: Technology and the human future*. New York: W. W. Norton.

Kara, H. (2019) *Research ethics in the real world*. Bristol: Policy Press.

Kolstoe, S. E. i Pugh, J. (2024) "The trinity of good research: Distinguishing between research integrity, ethics, and governance", *Accountability in Research*, 31 (8), str. 1222-1241.

Marušić, A., Bošnjak, L. i Jerončić, A. (2011) "A systematic review of research on the meaning, ethics and practices of authorship across scholarly disciplines", *PLoS ONE*, 6 (9), e23477. Dostupno na: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0023477 (pristupljeno: 7. srpnja 2026.).

National Research Council (2009) *On being a scientist: A guide to responsible conduct in research* (3rd ed.). Washington, DC: National Academies Press.

Noordegraaf, M. (2020) "Protective or connective professionalism? How connected professionals can (still) act as autonomous and authoritative experts", *Journal of Professions and Organization*, 7 (2), str. 205-223.

Owen, R., Macnaghten, P. i Stilgoe, J. (2012) "Responsible research and innovation: From science in society to science for society, with society", *Science and Public Policy*, 39 (6), str. 751-760.

Page, T. (2025) "Making ethics: praxis of care, refusal, and becoming", *Subjectivity*, 32 (1), str. 102-119.

Perković Paloš, A., Roje, R., Tomić, V. i Marušić, A. (2024) "Creating research ethics and integrity country report cards: Case study from Europe", *Accountability in Research*, 31 (6), str. 620-654.

Prpić, K. (1997) *Profesionalna etika znanstvenika*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Prpić, K. (1998) "Science ethics: A study of eminent scientists' professional values", *Scientometrics*, 43 (2), str. 269-298.

Prpić, K. (2005) *Elite znanja u društvu (ne)znanja*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Pupovac, V., Prijić-Samaržija, S. i Petrovečki, M. (2017) "Research Misconduct in the Croatian scientific community – a survey assessing the forms and characteristics of research misconduct", *Science and Engineering Ethics*, 23 (1), str. 165-181.

Roje, R., Tomić, V., Buljan, I. i Marušić, A. (2023) "Development and implementation of research integrity guidance documents: Explorative interviews with research integrity experts", *Accountability in Research*, 30 (6), str. 293-330.

Rose, N. (1999) *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Simm, K., Parder, M. L., Tammeleht, A. i Lees, K. (2024) "National cross-disciplinary research ethics and integrity study: Methodology and results from Estonia", *Research Ethics*, 20 (3), str. 514-538.

Stark, L. (2012) *Behind closed doors: IRBs and the making of ethical research*. Chicago: University of Chicago Press.

Stark, L. (2014) "Declarative bodies: Bureaucracy, ethics, and science in the making" u Kleinman, D. L. i Moore, K. (ur.) *Routledge Handbook of Science, Technology, and Society.* Abingdon, Oxon: Routledge, str. 459-477.

Steneck, N. H. (2007) *Introduction to the Responsible Conduct of Research*. Updated edition. Washington: Office for Research Integrity, U.S. Government Printing Office.

Stoesz, B. M., Eaton, S. E., Miron, J. i Thacker, E. J. (2019) "Academic integrity and contract cheating policy analysis of college in Ontario, Canada", *Internation Journal for Education Integrity*, 15 (4), str. 1-18.

Stojanovski, J. (2015) "Do Croatian open access journals support ethical research? Content analysis of instructions to authors", *Biochemia Medica*, 25 (1), str. 12-21.

Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (2022) *Narodne novine*, br. 119/2022. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_10_119_1834.html (pristupljeno: 7. srpnja 2026.).

Marija Brajdić Vuković, Magda Profaca, Pavel Gregorić

ETHICAL FORMALISM IN THE CROATIAN ACADEMIC COMMUNITY: AN EMPIRICAL STUDY OF INSTITUTIONAL ETHICS

Summary

This article examines the relationship between formal ethics infrastructure and everyday organizational practices in the Croatian academic community. Building on the understanding of professional ethics as an institutional property of the academic community, it introduces the concept of ethical formalism to describe an institutional configuration in which ethical norms are formally established but weakly integrated into everyday organizational practices and collective reflection. The analysis draws on two surveys conducted in 2024 among researchers at Croatian universities and public research institutes (combined sample N = 2.011; professional ethics module N = 1.109). It examines the visibility and functioning of ethics bodies, perceptions of ethical responsibility, and the distribution of everyday and serious ethical breaches, including challenges related to generative artificial intelligence. The findings reveal limited familiarity with ethics bodies, low confidence in their practical role, and a strong individualization of ethical responsibility. Rather than indicating an absence of ethics, they suggest that ethics remains procedurally institutionalized but weakly embedded in everyday academic practice.

Keywords: Ethical Formalism, Institutional Ethics, Academic Ethics, Research Integrity, Institutional Ethics Bodies

Marija Brajdić Vuković, znanstvena savjetnica, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. *E-mail*: marija@idi.hr

Magda Profaca, asistentica, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. *E-mail*: magda@idi.hr

Pavel Gregorić, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju, Institut za filozofiju, Zagreb. *E-mail*: gregoric@ifzg.hr

Politička misao je časopis s otvorenim pristupom licenciran međunarodnom licencom Creative Commons CC BY-NC-ND. Autorima se ne naplaćuju naknade ni u jednoj fazi izdavačkog procesa.